

Гуцалюк І. Судова система Української Центральної Ради / І. Гуцалюк // Матеріали II Волинської міжнар. іст-краєзн. конф., присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2–3 жовт. 2009 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 64–68.

Інна ГУЦАЛЮК (Луцьк)

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Відродження України як держави у 1917–1921 роках зобов'язувало вітчизняний політикум до нагального створення основних державних інституцій. Таким чином, впровадження дієвої моделі державно-управлінських відносин практично забезпечило успішний перебіг державотворчого процесу доби Української революції.

У новоствореному державному організмі важливе місце посідала судова система.. Її національні основи заклав перший етап визвольних змагань – період Української Центральної Ради (УЦР). Мета статті – визначення особливостей становлення та структури судових органів, окреслення сфери їх компетенції з початку березня 1917 року до кінця квітня 1918 року.

В перші місяці діяльності УЦР судова система української автономії існувала за зразком судової моделі Російської імперії. Судові органи поділялись на загальну та місцеву юрисдикцію. Органами загальної юстиції були такі судові установи: окружні суди, судові палати й касаційні департаменти російського Правительствующого Сенату. Місцева юстиція була представлена всестановим та особливим селянським судами. До всестанового місцевого суду відносилися мирові суди, касацію їхніх справ здійснювали повітові з'їзди мирових суддів [4, 8].

Однак з поступовою еволюцією УЦР від громадського органу в країні до вищого органу державної влади постало питання формування власної судової системи. Декларація Генерального секретаріату від 27 червня 1917 року вперше окреслила поле діяльності секретаріату судових справ. Згідно неї: „завданням Секретаріату в справах судових має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в якому вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має розпадатись на підготовку справи українізації та демократизації суду і виробу відповідних законопроектів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладу на Україні” [2, 9].

У цей час на перешкоді створення судового відомства в складі Генерального секретаріату був Тимчасовий уряд, що заборонив утворення у складі українського уряду посади секретаря судових справ. Лише повалення уряду та захоплення влади більшовиками в Петрограді дало можливість УЦР повернутися до вирішення нагального питання. Програмні

цілі національної влади щодо реформи судової системи були викладені уже в III Універсалі [5, 67 - 69]. Згідно нього, Генеральне секретарство судових справ, яке очолив М. Ткаченко, своєю основною метою вбачало побудову демократичної системи судів [5, 68].

Новостворене секретарство судових справ складалося з кримінального та цивільного департаментів, а також кодифікаційної комісії, канцелярії та інших підрозділів. У грудні при секретарстві судових справ почала функціонувати Головна тюремна управа [6, 96]. Водночас близько місяця продовжувало існувати імперське „Главное тюремное управление”, що виконувало аналогічні функції. [6, 97]. Паралельне існування новостворених судових органів, та царських не було винятковим явищем. Такі випадки неодноразово зустрічалися у судах і загальної, і місцевої юрисдикції, тому притаманні означеному періоду.

Секретарство судових справ Української Народної Республіки (УНР) суттєво приступило до вдосконалення законодавчої системи судочинства. Оскільки побудова власного законодавства – процес довготривалий, то УЦР прийняла закон про правонаступництво від 25 листопада 1917 року, згідно якого усі російські закони, видані до 27 жовтня 1917 року, залишались чинними, а УЦР мала право видавати нові та скасовувати старі закони від імені УНР [4, 10]. Тому судові органи УНР 1917–1918 років у своїй діяльності переважно керувалися законодавством Російської імперії 1864 року зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом. Ще одним реформаційним кроком УЦР було прийняття постанови: „Суд на Україні твориться іменем Української Народної республіки” [2, 9]. З набуттям нею чинності секретар судових справ направив циркуляр в усі судові органи України, в якому повідомлялося: „...всім судовим установам на території Української Народної Республіки належить проголошувати присуди, вироки і постанови „Іменем Української Народної Республіки” [2, 10]. Однак, у зв'язку з складною політичною та військовою ситуацією, що охопила тоді Україну окремі нормативно-правові акти, що були прийняті УЦР, не діяли.

Після створення секретарства судових справ УЦР приступила до формування розгалуженої національної судової системи. Цей процес також набув свого законодавчого оформлення: 2 грудня 1917 року був прийнятий закон “Про утворення Генерального суду”; 17 грудня 1917 року УЦР прийняла закон “Про заведення апеляційних судів”; 22 грудня 1917 року - закон “Про умови обсадження і порядок обрання суддів Генерального і апеляційних судів”[1, 7].

Генеральний суд УНР виконував на території України всі функції колишнього Правительствующего Сенату у судових справах, у справах нагляду за судовими установами й особами судового відомства, а також всі функції Головного військового суду. Він складався з 15 генеральних суддів, цивільного, карного та адміністративного департаментів.

При Генеральному суді утворювалася також прокуратура, яку очолював старший прокурор. [7, 455-456]. Уже 4 грудня 1917 року М. Ткаченко направив циркуляр головам судових палат, окружних судів і з'їздів мирових судів, у якому просив „негайно зробити заходи до припинення пересилання на розгляд Правительствующого Сената касаційних скарг по справам, що вирішуються судами на території України” [2, 11]. У такий спосіб існування вищого російського судового органу на території України остаточно припинилося. Однак до 17 квітня 1918 року Генеральний суд не мав власного приміщення, що стало вагомою перешкодою для повноцінного його функціонування [1, 8].

Секретарством судових справ передбачалося створення трьох апеляційних судів – Київського, Харківського та Одеського [7, 456]. Миттєво були сформовані порядок діяльності судів: протягом одного тижня після відкриття справи апеляційні суди зобов'язані були прийняти від судових палат справи в обсязі своєї компетенції. Національні апеляційні суди унесли зміни до правил судових палат, якими керувалися у своїй діяльності. Так, посади голів департаментів і посада „старшого голови” скасовувалася, проте кожен департамент очолювала особа, яка виконувала функції „старшого председателя” щодо розпорядку й догляду за апеляційним судом. Її обирали на загальному зібранні судів апеляційного суду на трьохрічний термін. [2, 11].

Офіційне відкриття діяльності Київського апеляційного суду відбулось 1 квітня 1918 року. Київська судова палата, не зважаючи на припинення її фінансування урядом УНР залишалася діючою [1, 8]. Слухання справ у Київському апеляційному суді розпочалось лише з другої половини квітня 1918 року. Стан справ у Харківському та Одеському апеляційних судах був куди гіршим. Їхній персональний склад зовсім не було сформовано [1, 14].

Таким чином, не зважаючи на законодавче оформлення судової системи періоду УЦР та сформований штат Генерального й Київського апеляційного судів, судді могли приступити до виконання своїх обов'язків лише наприкінці квітня 1918 року, тобто в останній місяць існування Української Народної Республіки доби УЦР.

Судами загальної підсудності вважались окружні суди, що створювались один на кілька повітів та розглядали справи у складі 3-х суддів, а найважливіші — ще й 12-ти присяжних засідателів, які обиралися особливими комісіями, складеними з представників органів місцевого самоврядування й міліції. При окружних судах створювались особливі адміністративні відділення, що було особистим здобутком УЦР, адже російська судова система не виділяла окремо адміністративну галузь права. Вищою інстанцією для окружних судів були вищезгадані Київський, Харківський та Одеський апеляційні суди, які розглядали апеляційні скарги у складі 3-х постійних суддів [7, 456].

Дрібні кримінальні та цивільні справи на місцях розглядали дільничі мирові судді, а другою інстанцією для них були з'їзди мирових суддів. Починаючи з травня 1917 року, розширювалася компетенція мирових судів у галузі адміністративного права: у повітах, за зразком окружних судів, почали призначатися адміністративні судді, що розглядали спірні справи між державними органами, комісарами та громадськими організаціями [2, 10].

Щодо окружних та мирових судових інституцій, то слід зазначити, що з початком бойових дій Радянської Росії проти УНР діяльність багатьох судів була зупинена. Супротив діяльності судів загальної та місцевої юрисдикції чинили більшовики. Так, секретар судових справ Української Радянської Республіки В. Люксембург розіслав телеграму на місця, в якій зазначав на необхідності „приступити до скасування усіх старих судових закладів” [1, 8]. Проте, незважаючи на такі складні умови, деякі окружні суди й мирові інституції продовжували функціонувати.

Після повернення на Україну УЦР разом з військами Німеччини та Австро-Угорщини розпочалося поступове відновлення діяльності тих органів судової влади, які вимушені були припинити свою діяльність в період українсько-більшовицької війни [7, 457]. Вперше урядом було зроблено спробу реформувати судову систему у відповідності до нового адміністративно-територіального устрою УНР. Але порядок створення, організаційну структуру, функції новостворених судових органів належним чином не було визначено. Прикладом цьому можуть слугувати українські судові органи та німецькі й австро-угорські військово-польові суди. Сферу компетенції між ними не було чітко розмежовано. [1, 15]. Тому непоодинокими були випадки втручання військової влади у цивільно-правові спори українських громадян. Лише 25 квітня 1918 року був виданий наказ генерал-фельдмаршала Г. Ейхгорна, в якому в загальних рисах вказувалось, за вчинення яких злочинів цивільні особи підлягали німецьким військово-польовим судам [3, 126]. У період німецько-австрійської присутності, позитивним моментом у судовій сфері було поновлення діяльності Одеського комерційного суду. З конкретною фінансово-економічною метою скасовувалися волосні й верхні сільські суди та вдвічі збільшувалося судове мито. [7, 457].

Для розгляду злочинів, які були вчинені військовослужбовцями на території УНР у квітні 1918 року створювалися, два вищі військові суди – один в Києві й один в Катеринославі, окрім того – 17 штабних судів [2, 14]. Їхній склад призначав особисто військовий міністр. Для кваліфікації злочину і визначення міри покарання судді використовували відповідне російське законодавство, але не застосовували при цьому смертну кару. Відповідно вирок виносився більшістю голосів [1, 9]. Відміна найвищої міри покарання, що була сталою для царської Росії, свідчить про гуманність та демократичні засади суду у щойноствореної держави.

Головним губернським комендантам, посади яких було запроваджено внаслідок складної воєнно-політичної ситуації зими 1918 року, для розгляду особливо важких справ (вбивства, пограбування, підпали, зґвалтування, розбійництва) надавалося право створювати революційні військові суди, що керувалися “Інструкцією військовому революційному суду” [2, 14]. Згідно „Інструкції” суд функціонував при управлінні найближчого до місця злочину повітового коменданта, формувався відразу після скоєного злочину та повинен був приступати до розгляду справи не пізніше, як через 10 днів після цього. До компетенції революційного суду належали злочини, вчинені і військовими, і цивільними особами. Попереднє слідство не проводилося. У судовому засіданні не брали участь присяжні засідателі, а вирок суду не підлягав касаційному й апеляційному оскарженню [7, 457]. „Інструкція військовому революційному суду” стала першим нормативно-правовим актом з питань судочинства, який містив нові положення, які відкидали законодавчий шаблон Російської імперії.

Таким чином, у перший етап Української революції 1917–1921 років – період УЦР – почали закладатись основи судової системи України, відмінні від системи царської Росії. Своєї динаміки вони набули після проголошення Української Народної Республіки. Однак, Українській Центральній Раді не вдалося створити дієвих судових органів, які б сприяли стабілізації судочинства в країні. Запозичення царської моделі судових органів на початку 1917 року та діяльність німецьких та австро-угорських військово-польових судів весною 1918 року свідчать про недосконалість національних судових інституцій та тодішнього чинного законодавства.

Література

1. Вовк Ю. Є. Судові органи Української Народної Республіки та Української Держави (1917 – 1920 рр.): автореф. дис... канд. юрид. науки : 12.00.01 / Ю. Є. Вовк; Львів : нац. ун-т ім. І.Франка. — Л. : [б. в.], 2000. – 19 с.
2. Вовк Ю. Є. Створення Центральною Радою судової системи в Україні (1917 – 1918 рр.) / Ю. Є. Вовк // зб. навч. – метод. матеріалів і наук. ст.. іст. ф-ту. Волин. держ. ун-ту. ім. Лесі Українки – Луцьк : [б. в.], 1999. – Вип. 4 – С. 9–15
3. Грицак Я. Й. Нарис історії України : формування модерної укр. нації XIX – XX ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
4. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Землянська; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Х. : [б. в.], 2002. – 20 с.
5. Конституційні акти України, 1917 – 1920. Невідомі конституції України / відп. ред. Ю. Д. Прилюк. – К. : Філософ. і соціол. думка, 1992. – 272 с.
6. Мироненко О. М. Генеральне Секретарство (Міністерство) юстиції УНР // Українське державотворення: не витребуваний потенціал : словник–довідник / за ред. О. М. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. – 560 с.
7. Мироненко О. М. Українізація суду і судочинства в УНР. // Українське державотворення: не витребуваний потенціал : словник–довідник / за ред. О. М. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. – 560 с.